نشریه علمی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
دوره ۱۲، بهـار ۱۴۰۰، شماره ۴۲
مقاله علمی ـ پژوهشی
صفحات ۸۲ ـ ۵۳

Scientific Journal
The History Of Islamic Culture and Civilization
Vol. 12, Spring 2021, No. 42
Scientific Research Article

بازتاب مؤلفه‌های هویت شیعی دولت فاطمیان تا سال ۳۶۳ ق در محتوای کتاب «شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار»، قاضی نعمان

فرهاد پروانه* / مجتبی گراوند**
داریوش نظری*** / سید علاءالدین شاهرخی****

چکیده

حکومت شیعی فاطمیان در فاصله سال‌های ۵۶۷ ـ ۲۹۷ ق در دو نقطه شـمال آفریقـا، ابتدا در افریقیـه ۳۶۲ ــ ۲۹۷ ق و سـپس در مصـر ۵۶۷ ـ ۳۵۸ ق بـر سـر کـار آمـد. این‌دولت در گسترش فرهنگ و تمدن‌اسـلامی، تعـالیم شـیعی، آشـکارکردن مظـاهر و مؤلفه‌های هویت شیعه، نقش غیرقابل انکاری ایفا کرد. در میان منابع روایی فاطمیـان، کتاب ***شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار*** از تألیفات قاضـی‌نعمـان (د ۳۶۳ ق) دارای اهمیت زیادی است. مسئله اصلی پژوهش پاسخ توصیفی به این سـؤال بـوده اسـت: در محتوای کتاب شرح‌الاخبار قاضی‌نعمان به چه میزان به مؤلفه‌های هویت شیعه توجـه و تأکید شده است و قاضی‌نعمان این مؤلفه‌هارا در کتاب خـود بـه چـه میـزان و چگونـه انعکاس داده است؟ بدین منظور با استفاده از روش تحلیل محتوا، داده‌های کتاب مـورد نظر استخراج، و نتایج تحقیق با رویکرد تفسیری مـورد تحلیـل و ارزیـابی قـرار گرفتـه است. بر اساس یافتهٔ پژوهش، مؤلفه‌های هویّت شیعه در کتاب انعکـاس قابـل تـوجهی داشته به‌گونه‌ای که بیشترین میزان بازتاب، مربوط به مؤلفه‌هـای ماننـد: امـام‌علـی‌ﷺ، امام‌حسن‌ﷺ، امام‌حسین‌ﷺ، فاطمه‌الزهراﷺ، اهـل بیـت‌ﷺ و کمتـرین میـزان تکـرار و انعکاس به مؤلفه‌های مانند: اربعین، نیمهٔ شعبان و ...، معطوف بوده است.

واژگان کلیدی

فاطمیان، مؤلفه‌های هویّت، هویّت‌شیعه، شرح‌الاخبار، قاضی‌نعمان.

---

*. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه لرستان. farhad.parvaneh@yahoo.com.
**. استادیار گروه تاریخ و باستان‌شناسی دانشگاه لرستان (نویسنده مسئول). garavand.m@lu.ac.ir
***. استادیار گروه تاریخ و باستان‌شناسی دانشگاه لرستان. nazari.d@lu.ac.ir
****. دانشیار گروه تاریخ و باستان‌شناسی دانشگاه لرستان. shahrokhi.a@lu.ac.ir.
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۳۰

طرح مسئله

هویت شیعه، دارای مؤلفه‌ها و نمادهای بسیار مهم و تأثیرگذاری است، به منظور بررسی هویت شیعه در یک حکومت یا یک دوره خاص باید مهمترین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اصلی هویت شیعه که اکثر اندیشمندان و محققان بر روی آنها اتفاق نظردارند را مورد بررسی قرار داد. یکی از اصلی‌ترین ابزار و شواهدی که به‌وسیله آن می‌توان به‌صورت مستند به این مهم دست پیدا کرد؛ بررسی محتوا و متن کتب و منابع تاریخی، در هر دوره می‌باشد که نشان می‌دهد در هر دوره خاص به چه میزان به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت شیعه، تأکید، توجه و پرداخته شده است.

درمیان منابع روایی فاطمیان، کتاب ***شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار*** از تألیفات قاضی نعمان (د ۳۶۳ ق) دارای اهمّیت زیادی است و از منابع اصلی به شمار می‌رود. به همین دلیل باتوجه به اهمّیت مذهب شیعه در قرن چهارم هجری (قرن پیروزی شیعه) و تأسیس دولت‌های مختلف شیعی ـ از جمله فاطمیان ـ در این برهه خاص، پرداختن به میزان توجه به مؤلفه‌های هویت شیعه در محتوای منابع این دولت، ضروری به نظر می‌رسد.

با ظهور ابوعبدالله شیعی (م ۲۹۸ ق) از داعیان اسماعیلی در شمال آفریقا، نهضت فاطمیان در مغرب آغاز شد. رهبر قیام فاطمیان در مغرب، ابوعبدالله بود که از طرف ابوحوشب ـ داعی اسماعیلی یمن ـ به مغرب فرستاده شده بود. او با گروهی از حاجیان قبیله کتامه که یکی از بزرگترین قبایل بربر و علاقمند به اهل‌بیت علیهم‌السلام بودند، به مغرب آمد. ابوعبدالله در ربیع‌الاول سال ۲۸۸ ق وارد سرزمین کتامه شد. وی به مدت ۱۷ سال به نفع فاطمیان تبلیغ و فعالیت داشت و از زمینه‌سازان برپایی خلافت آنان بود. فعالیت او در دو مرحله صورت گرفت: مرحله تبلیغ و دعوت، مرحله فعالیت نظامی.[۱] ابوعبدالله زمینه را برای حضور امام اسماعیلی، عبیدالله مهدی، که تا آن زمان، مردم را به او دعوت می‌کرد، مهیا کرده بود. بدین‌گونه عبیدالله مهدی (۳۲۲ ـ ۲۹۷ ق) نخستین دولت شیعی در مغرب را به نام فاطمیان تشکیل داد و از این دوره به بعد، امامان فاطمی، دستگاه خلافت را بر عهده گرفتند.[۲] عبیدالله با تثبیت قدرت، پایتخت خود را از رقاده به شهر جدیدی در ساحل شرقی تونس منتقل و آن را مهدیه نامید.[۳] هرچند در دوران القائم خلیفه دوم فاطمی (۳۳۴ ـ ۳۲۲ ق) و المنصور خلیفه سوم فاطمی (۳۴۱ ـ ۳۳۴ ق) تلاش‌های زیادی برای فتح مصر صورت گرفت اما مؤثرترین

---

۱. نادیا، ***اسماعیلیان پس از مغول***، ص ۵۱.

۲. همدانی، ***جامع التواریخ***، ج ۳، ص ۱۸.

۳. واکر، ***حمیدالدین کرمانی متفکر دوره الحاکم***، ص ۳۲.

اقدام در این زمینه که منجر به فتح مصر گردید، در دوره معز چهارمین خلیفه فاطمی (۳۴۱ ـ ۲۶۵ ق) شکل گرفت که دوران جدیدی از خلافت فاطمیان مصر با مرکزیت قاهره تا سال ۵۶۷ ق را رقم زد.[۱]

ازجمله مهم‌ترین سیاست‌های مذهبی خلفای فاطمی در مغرب تا فتح مصر می‌توان به این موارد اشاره کرد به خطیبان جوامع در رقاده و قیروان دستوردادند که در خطبه‌های نماز، بر پیامبرﷺ و اهل‌بیتعليهم‌السلام، امیرالمؤمنینعليه‌السلام، امام حسنعليه‌السلام، امام حسینعليه‌السلام، فاطمة الزهراعليها‌السلام، صلوات فرستاده شود؛[۲] بکارگیری عبارت «بلغت حجة الله» و «الحمدالله رب العالمین» در ضرب سکه برای تبلیغ حقانیت امام فاطمی در برابر خلیفه عباسی؛[۳] برگزاری محافلی بنام «مجالس الحکمه» که هدف آن آشنایی و تعلیم عقاید اسماعیلی به گونه‌ای تخصصی برای گروندگان به این مذهب بود؛[۴] به فقیهان دستور داده شد که فتاوای خود را طبق فقه شیعی صادر کنند[۵] و به مؤذنین دستور دادند که عبارت «حی علی خیرالعمل» را در اذان اضافه و جمله «الصلاه خیر من النوم» را حذف نمایند.[۶] بیشترین تلاش‌ها در این جهت از سوی قاضی نعمان (د. ۳۶۳ ق) فقیه برجسته فاطمیان صورت گرفت که می‌توان وی را به عنوان نمونه‌ای از موفقیت دعوت فاطمی در گرایش سنی‌های محلی به عقاید اسماعیلی نام برد.[۷]

این پژوهش، تنها به بررسی میزان انعکاس مؤلفه‌های هویت شیعی دولت فاطمیان (مغرب و اوایل مصر۳۶۳ ق) در محتوای سه جلدی کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان می‌پردازد، تا نشان داده شود که قاضی نعمان به عنوان یکی از داعیان معروف اسماعیلی تا چه اندازه در محتوای کتاب خود به مؤلفه‌های مهم هویت شیعه در دوران خلافت فاطمیان مصر تا سال وفات خود (۳۶۳ ق) پرداخته است.

مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که قاضی نعمان به عنوان داعی و مروج مذهب اسماعیلی، تدوین‌گر فقه و کسی که در دربار خلفای فاطمی دارای مناصب مهمی بوده است، درکتاب سه جلدی شرح ***الاخبار*** خود، تاچه اندازه به مؤلفه‌های هویتِ شیعی پرداخته است؟ در این کتاب، مؤلفه‌های هویت شیعی به لحاظ کمّی چگونه منعکس شده است؟ کدام‌یک از مؤلفه‌های هویت شیعه بیشترین و یا کمترین بازتاب

---

۱. همان، ص ۴۲.
۲. قاضی نعمان، ***رساله افتتاح الدعوه***، ص ۲۱۷.
۳. همان.
۴. همان، ص ۷۳.
۵. همان، ص ۲۴۸.
۶. همان، ص ۲۵۰.
۷. ابن‌خلکان، ***وفیات الاعیان***، ج ۵، ص ۴۱۵.

را در اثر وی داشته‌اند؟ کدام جلد از کتاب او بیشترین بازتاب مربوط به این مؤلفه‌ها را به خود اختصاص داده است؟

۱. فرضیه تحقیق: بی‌تردید طرح هر سؤال علمی با مجموعه‌ای از فرضیات مواجه است و فرضیه غالب در پاسخ به سؤال کلی پژوهش، این است که: مؤلفه‌های مربوط به هویت شیعی، همراه با نمادها و شاخص‌های آنها، درکتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان تکرار و بازتاب زیادی داشته است.

۲. هدف پژوهش: هدف اصلی این پژوهش بررسی و مشخص کردن میزان توجه و بازتاب مؤلفه‌های هویت شیعه دولت فاطمیان تا سال۳۶۳ ق در محتوای کتاب سه جلدی ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان می‌باشد. هدف از این پژوهش این است که مشخص گردد، اولاً: قاضی نعمان به چه میزان مفاهیم و مؤلّفه‌های هویت شیعی را دراین کتاب، که فضایل ائمه و اهل‌بیت علیهم‌السلام را در برمی‌گیرد، مورد تأکید و بازتاب قرار داده است و دوماً: در زمان نگارش کتاب، کدام یک از مؤلفه‌های هویت شیعی بیشتر و یا کمتر مورد توجه بوده است.

۳. پیشینه تحقیق: در سال‌های اخیر مؤسسات علمی متعددی به موضوع هویت شیعه، اسماعیلیان، قاضی نعمان و فاطمیان در مغرب و مصر، پرداخته‌اند و پژوهش‌های مختلف زیادی در این زمینه‌ها به نگارش درآمده است و هرکدام نیز در جایگاه خود دارای ارزش علمی می‌باشند، اما هیچ‌کدام از پژوهش‌ها، میزان توجه و تکرار مؤلفه‌های هویت شیعه فاطمیان را به‌صورت اختصاصی در محتوای کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان مورد بررسی قرار نداده‌اند، همچنین باید خاطرنشان کرد که تمامی پژوهش‌های بررسی شده، به‌صورت کیفی انجام گرفته‌اند، درحالی‌که پژوهش پیش‌رو به‌صورت کمی (آماری) و در قالب تحلیل محتوا به انجام رسیده است و تحقیق مشابهی در این مورد صورت نگرفته است که در نوع خود دارای نوآوری می‌باشد و به‌نظر می‌رسدکه می‌تواند پایه‌گذار تحقیقات مشابهی در آینده باشد. با این حال، تنها دو پژوهش در مورد کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان، انجام یافته است که نگارندگان تحقیق حاضر نیز از آنها بهره جسته‌اند:

ـ زاهدی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای باعنوان «بررسی شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار قاضی نعمان» که در مجله علمی ترویجی ***سخن تاریخ*** به چاپ رسیده است، به بیان شخصیت، اولاد و مذهب قاضی نعمان (نظرات مختلفی که در مورد مذهب او است)، معرفی کتاب ***شرح الاخبار*** نقاط قوت و ضعف کتاب پرداخته است.

رفعت (۱۳۹۸) در مقاله‌ای تحت‌عنوان «روایت عاشورایی «شرح الاخبار» قاضی نعمان در میزان نقد» بعد از معرفی شخصیت، زندگی و تألیفات قاضی نعمان، به بیان روش تاریخ‌نگاری وی و

ویژگی‌های کتاب ***شرح الاخبار*** می‌پردازد، در ادامه به بررسی روایات قاضی نعمان از ***مقتل الحسین*** و نقد روایات غیرواقعی و جعلی کتاب ***شرح الاخبار*** در مورد این ماجرا و حوادث بعد از آن پرداخته است.

مفهوم‌شناسی و چارچوب نظری تحقیق

۱. هویت: این واژه را برای اولین بار اریکسون برای بیان مرحله‌ای از تحول جسمی و شخصیتی انسان ـ که به هویت فردی معنا شده است ـ به‌کاربرد؛ ولی بعدها به تدریج وارد سایر حوزه‌های علوم انسانی گردید.[۱] هویت عامل شناسایی خود از خود و من از خود و نیز عامل شناسایی جامعه از خود و جامعه از من است. ازهمین‌رو، در پرتو هویت نوع اول، شرط لازم برای وارد شدن به عرصه تعامل در جهان محقق می‌شود و در سایه هویت نوع دوم، روابط اجتماعی شکل می‌گیرد.[۲] از دیدگاه شیخاوندی هویت در حقیقت مجموعه‌ای از علایم آثار مادی، زیستی، جامعه‌ای، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه و اهلیتی از اهلیت دیگر می‌شود.[۳] بنابراین هویت مجموعه‌ای از مرجع‌های مادی و جسمی، مراجع تاریخی، روانی ـ فرهنگی و روانی ـ جامعه‌ای است. این ابعاد به صورت خلاصه عبارتند از: بستگی جغرافیایی، بستگی نژادی، قومی و طایفه‌ای، بستگی‌های فرهنگی و زبانی، بستگی‌های فکری، دینی، اخلاقی و اجتماعی.[۴]

۲. هویت دینی (مذهبی): مجموعه‌ای شناختی، اعتقادی و روانی شامل ارزش‌ها، هنجارها، باورها، احساسات، نمادها، طرز تلقی‌ها و آگاهی‌های مختص به یک خود فردی ـ اجتماعی است که حول یک محور غایی (مفهوم مقدس) سازمان یافته است و با اثرگذاری بر کنش‌های اجتماعی، از یک‌سو سبب همبستگی و انسجام درون گروهی (درون دینی) در میان اعضای گروه (دینداران) می‌شود و از سوی دیگر موجبات تمایزات «برون دینی» را با دیگر افراد و گروها فراهم می‌آورد.[۵]

۳. هویت شیعه: شیعه در لغت به معنای یاران و پیروان است، اما در عرف فقیهان و متکلمان دوره‌های پیشین و پسین، بر پیروان علی‌ﷺ و فرزندان او اطلاق می‌شود.[۶] شیعیان، کسانی‌اند که علی‌ﷺ را به صورت ویژه همراهی کردند و به امامت و خلافت او به استناد نص و وصیت، خواه

---

۱. میرمحمدی، ***گفتارهایی در هویت ملی در ایران***، ص ۸.

۲. خدایار و فتحی، «هویت ملّی در کتاب های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه»، ***فصلنامه مطالعات ملی***، ش ۳، ص ۳۳.

۳. شیخاوندی، ***تکوین و تنفیذ هویت ملّی***، ص ۶.

۴. تقی‌زاده، ***ایران در کتاب های درسی دوره پهلوی اول***، ص۱۳.

۵. رئوفی، «مؤلفه‌های هویت دینی»، ***مجله دین و ارتباطات***، ش ۱ و ۲، ص ۱۰۵.

۶. ابن‌خلدون، ***العبر***، ص ۳۷۶.

روشن و آشکار و خواه پنهان و پوشیده، گرایش پیدا کردند و گفتند: امامت از فرزندان او بیرون نمی‌رود و اگر بیرون رود یا به ستم از سوی دیگران و یا به تقیه از سوی امام است.[۱]

در پژوهش پیش‌رو، تمامی مفاهیم، ارزش‌ها، باورها و مؤلفه‌هایی که بار معنایی در هویت شیعه را به ذهن متبادر می‌سازند و اکثر اندیشمندان بر روی آنها اتفاق نظردارند، به عنوان هویت شیعه درنظر گرفته شده است.

٤. مؤلفه‌های هویّت شیعه، نمادها و مشتقات آن: به‌طورکلی مهمترین مؤلفه‌های هویت شیعه و نمادهای آن، که بیشتر اندیشمندان و محققان[۲] روی آن اتفاق نظر دارند عبارتند از: (جدول ۱)

جدول شماره ۱: شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و نمادهای هویت شیعی

شاخص‌های اصلی	مهمترین مؤلفه‌ها
شاخص اول: اصول و مفاهیم بنیادی و اصلی شیعه	امامت
	ولایت
	مهدویت
	وصایت
	رجعت
	غیبت
	امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر
	عدل، تقیه، بدا، انتظار، حج، جهاد، خمس، زکات
شاخص دوم: امامان شیعه	امام علی علیه‌السلام
	امام حسن علیه‌السلام
	امام حسین علیه‌السلام
	امام سجاد علیه‌السلام و امام باقر علیه‌السلام
	امام صادق علیه‌السلام
	امام کاظم علیه‌السلام و امام رضا علیه‌السلام
	امام جواد علیه‌السلام و امام هادی علیه‌السلام و امام حسن عسکری علیه‌السلام
	امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف

۱. شهرستانی، ***ملل و نحل***، ص ۱۴۶.

۲. گودرزی، مجتهدزاده، حاجیانی، رزازی‌فر، عبادیان، فکوهی، علی‌خانی، رجایی، دوران، میرباقری، شیخاوندی، زمانی، معینی علمداری و ... .

شاخص‌های اصلی	مهمترین مؤلفه‌ها
شاخص سوم: مظاهر، مناسک، مناسبت‌های شیعه	محرم
	تاسوعا و عاشورا
	اربعین
	غدیرخم
	عید قربان
	نیمه شعبان
	ولادت ائمه علیهم‌السلام
	شهادت ائمه علیهم‌السلام
شاخص چهارم: اماکن شیعه	مقبره و بارگاه‌های امامان شیعه علیهم‌السلام
	مدارس شیعی
	کتابخانه‌ها و کتاب‌های مهم شیعی
	مساجد شیعی
	امامزاده‌ها
	شهرهای شیعی
	محله‌های شیعه نشین
شاخص پنجم: مفاخر، شخصیت‌ها، گروه‌های شیعه	فاطمه الزهرا علیهاالسلام
	آل‌عبا
	نواب اربعه
	سادات علوی
	اهل‌بیت علیهم‌السلام
	شیعیان نخستین
	شاعران شیعی
	دانشمندان شیعی
	محدثان شیعی
	رجال شیعی
	نقبای شیعی
	وکلای شیعی
	قیام‌های شیعی
	فرق شیعی

شاخص‌های اصلی	مهمترین مؤلفه‌ها
شاخص ششم: دیگر نمادها و مظاهر مشهور شیعه	سکه‌های شیعه
	اذان شیعه
	پرچم شیعیان
	شعائر شیعیان
	احادیث شیعیان
	مکاتب شیعی
	تسبیح و مهر شیعه
	کتب اربعه
	نهج البلاغه
	صحیفه سجادیه
	وقف و نذور شیعه

۵. منبع مورد مطالعه (شرح الاخبار قاضی نعمان): عصر فاطمیان (۵۶۷ ـ ۲۹۷ ق)، یکی از مستندترین ادوارتاریخ اسلام است. این دوره را اغلب به عصر طلایی اسماعیلیه توصیف کرده‌اند. در این دوران تفکر و ادبیات اسماعیلی به اوج خود رسید. منابع تاریخی مربوط به فاطمیان به دو دسته تقسیم می‌شوند: منابع اسماعیلی و منابع غیر اسماعیلی. از میان منابع تاریخی اسماعیلی، تألیفات قاضی نعمان (م ۳۶۳ ق) نویسنده، داعی و قاضی‌القضات دولت فاطمیان از اهمّیّت بسیاری برخوردار است.[۱] ***شرح الاخبار فی فضائل الأئمة الاطهار***، یکی از آثار قاضی ابی حنفیه نعمان بن محمد تمیمی، عالم اسماعیلی مذهب دربار فاطمیان است. این کتاب با امتیازات فراوانش، درباره فضایل، مناقب و نقاط مهم زندگانی شش امام نخست شیعیان ـ از امام علی‌علیه‌السلام تا امام صادق‌علیه‌السلام ـ نگاشته شده و دارای شانزده جزء است که ده جزء آن به فضایل و مناقب حضرت علی‌علیه‌السلام و جنگ‌های آن حضرت در زمان پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله و حوادث بعد از آن اختصاص دارد.[۲] قاضی نعمان که دلایل زیادی بر اسماعیلی بودنش وجود دارد، ۹ سال به اولین خلیفه فاطمی ـ المهدی بالله ـ خدمت کرد. در دوران القائم بأمرالله ـ خلیفه دوم ـ عهده‌دار قضاوت طرابلس شد و در زمان المنصوربالله ـ خلیفه سوم ـ قاضی منصوریه شد. در زمان المعزالدین الله ـ خلیفه چهارم فاطمی ـ به بالاترین مقام رسید و منصب قاضی‌القضاتی را از طرف معز دریافت نمود. وقتی المعز به سوی مصر حرکت نمود؛ قاضی نعمان

۱. چلونگر، «درآمدی بر تاریخ‌نگاری فاطمیان»، ***نشریه آینه پژوهشی***، ش ۸۴، ص ۳۲ ـ ۲۷.
۲. زاهدی، «بررسی شرح الاخبار قاضی نعمان»، ***سخن تاریخ***، ش ۲، ص ۶۵.

ملازم او بود تا اینکه در ۲۹ جمادی‌الآخر یا رجب سال ۳۶۳ قمری وفات یافت و معز در مرگ او بسیار ناراحت گردید و خود بر او نماز گزارد.[۱]

شرح الاخبار کتاب کمیابی است که به راحتی به نسخه‌های آن نمی‌توان دست یافت، زیرا دارای جزءهای متعددی است و هر جزئی در کشوری مختلف قرار دارد و نسخ آن نایاب است؛ علت این امر نیز این‌گونه بیان شده که فرقه اسماعیلیه آثار و کتاب‌هایشان را در اختیار دیگران قرار نمی‌دهند و مخفی می‌کنند تا دیگران از اسرار آن آگاه نشوند. سید محمدحسین جلالی این کتاب را تحقیق و استخراج نموده و برای جمع‌آوری اجزای مختلف کتاب و تنظیم آن زحمات فراوانی کشیده و آن را در سه جلد (۱۶۰۰صفحه) تنظیم کرده است. وی جزء اول تا چهارم را در جلد اول، جزء پنج تا یازدهم را در جلد دوم و جزء یازدهم تا شانزدهم را در جلد سوم قرار داده است. این کتاب برای اولین بار در سال ۱۴۳۱ ق، توسط مؤسسة النشر الاسلامی قم، منتشر شد.[۲] منابع مورد استناد قاضی نعمان منابعی غنی و کهن می‌باشد، کتبی مانند ***مغازی*** ابن‌اسحاق،[۳] ***مغازی*** واقدی،[۴] ***الغدیر*** جریر طبری[۵] و ***المناقب*** بحر النسای.[۶] او در ضمنِ مطالب، به شرح لغات مشکل پرداخته و بابی تحت عنوان «ضبط الغریب» باز نموده که در نوع خود قابل‌توجه است.[۷]

روش‌شناسی تحقیق

موضوعِ بررسی مؤلفه‌های هویت شیعه در محتوای سه جلد از کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان، پژوهشگر را در برابر مجموعه‌ای گسترده، از تعداد زیاد صفحات کتاب موردنظر و مؤلفه‌های زیاد هویت شیعه قرار می‌دهد، این امر روشی را طلب می‌کند که از طریق آن بتوان مؤلّفه‌های هویت شیعه را از میان محتوای این سه جلد بازشناسی کرد؛ ازاین‌رو، به نظر می‌رسد بهترین روش، روش «تحلیل محتوا» است. در روش تحلیل محتوا پژوهشگر می‌کوشد، از طریق مصاحبه یا مطالعه پیامی مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها به بررسی فرضیه‌های تحقیق خود بپردازد. این روش عمدتاً در دو قالب کمی و کیفی شکل می‌گیرد. در پژوهش حاضر و به اقتضای مطلب،

۱. قاضی نعمان، ***شرح الاخبار***، ج ۳، ص ۳۲.
۲. زاهدی، «بررسی شرح الاخبار قاضی نعمان»، ***سخن تاریخ***، ش ۲، ص ۶۷.
۳. قاضی نعمان، ***شرح الاخبار***، ج ۱، ص ۱۰۷.
۴. همان، ج ۳، ص ۲۹۷.
۵. همان، ج ۱، ص ۱۱۶.
۶. همان، ج ۲، ص ۴۷.
۷. همان.

سعی شده است که بیشتر از روش «تحلیل محتوای کمی» جهت استخراج داده‌ها و شمارش مؤلفه‌ها و به منظور تحلیل، ارزیابی و تفسیر داده‌های مورد نظر از روش «تحلیل محتوای مضمونی» یا «کیفی موریس دوورژه» استفاده شود. درباره این روش پژوهشی تاکنون تعریف‌های بسیاری از سوی صاحب‌نظران روش تحقیق ارائه شده است؛ براساس یکی از این تعریف‌ها «تحلیل محتوا، فرآیند نظام‌مند شناسایی، طبقه‌بندی، تفسیر، استنباط و استخراج پیام‌ها، نمادها، آثار و مفاهیم پیدا و پنهان در متون نوشتاری، رسانه‌ها و سایر مجموعه‌های مورد بررسی، براساس روش‌های پژوهش کمی و کیفی است».[۱] برای بررسی محتوای آشکار پیامهای موجود در یک متن می‌توان، از روش تحلیل محتوا استفاده کرد. در این روش محتوای آشکار و پیام‌ها به‌طور نظام‌دار و کمّی توصیف می‌شود؛ ازاین‌رو، این روش را می‌توان، روش تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمّی قلمداد کرد. تحلیل محتوا، روشی مناسب، برای پاسخ دادن به سؤال‌هایی درباره محتوای یک پیام است. کاربردهای مهم تحلیل محتوا عبارتند از: الف) توصیف ویژگی‌های یک پیام؛ ب) استنباط درباره فرستندگان پیام و دلایل یا پیش‌آیندهای پیام.[۲]

تحلیل محتوا، دارای دو رویکرد کمّی و کیفی است؛ «در رویکرد کمّی با استفاده از محاسبه فراوانی و تعداد وقوع کلمات و اسامی و فضای اختیاری داده شده، موضوع مربوط را مورد تحلیل قرار می‌دهیم»، «رویکرد کیفی، روشی است بر یک دیدگاه تفسیرگرایانه و توجه آن به چگونگی تفسیر، درک، تجربه و به‌وجود آمدن جهان اجتماعی معطوف است».[۳] تحلیل محتوا انواعی دارد: ۱. تحلیل محتوای عمل‌گرایانه:[۴] شیوه‌هایی که علامت‌ها را برحسب علت‌ها یا آثار محتمل آنها طبقه‌بندی می‌کنند؛ مثلاً: شمارش تعداد دفعات بیان چیزی که احتمالاً اثری بر ایجاد نگرش مثبت یا منفی درباره پدیده‌ای در شنونده دارد؛ ۲. تحلیل محتوای معنایی؛[۵] ۳. تحلیل عناوین:[۶] شامل ارائه فراوانی موضوعات خاص و تحلیل خصوصیات، تحلیل توصیف و تحلیل علائم است.[۷] با رشد روزافزون وسایل ارتباط جمعی، رشد بی‌سابقه صنعت چاپ و تولید فراوان متون نوشتاری، استفاده ازاین‌روش پژوهشی، به منظور آشکار کردن محتوای پیامها و انواع ارتباطات انسانی، کاربرد وسیع و فراوانی یافته است.

---

۱. معروفی و یوسف زاده، ***تحلیل محتوا در علوم انسانی***، ص ۱۵.

۲. سرمد و همکاران، ***روش های تحقیق در علوم رفتاری***، ص ۶۵.

۳. همان، ص ۶۶.

4. Pragmatical.
5. Semantical.
6. Designation.

۷. کریپندورف، ***تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی***، ص ۴۱.

جامعه آماری پژوهش حاضر را منابع اصلی تاریخی دوران فاطمیان (مغرب و مصر) تشکیل می‌دهد. از حجم کلی جامعه مورد مطالعه، کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان، به عنوان نمونه و به صورت هدفمند انتخاب شد؛ زیرا معروف‌ترین نویسنده دوران فاطمیان قاضی نعمان است که خود در دستگاه خلافت فاطمیان خدمت کرده و شاهد حوادث مربوط به آن زمان بوده، همچنین یکی از مهمترین آثار وی کتاب ***شرح الاخبار*** است. روش گردآوری داده‌ها، از متن جامعه نمونه، به این صورت بود که محقق، با استقرای تمام، آن‌دسته از عبارات، گزاره‌ها، مفاهیم، مؤلفه‌ها و نمادهایی که از سوی اغلب مؤلفان، به عنوان ویژگی بارز و مهم هویت شیعه، مورد قبول واقع بودند (جدول شماره ۱) را انتخاب کرد و آنگاه فراوانی پیام‌ها، شمارش شدند. برای کنترل صحت داده‌ها در جامعه آماری مورد بررسی، ابتدا دو بار شمارش شد و در مواردی که پس از دو بار شمارش، باز هم اختلافی مشاهده شد، شمارش بار سوم ملاک قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا جدول‌های مربوط به کتاب مورد نظر تکمیل شد، آن‌گاه، تمام مؤلفه‌ها در هرسه جلد کتاب، شمارش شدند. در مرحله بعد، نتایج جدول‌ها با یکدیگر مقایسه شد و در نهایت، مقایسه‌ای میان نتایج جدول‌های مربوط به کتاب ***شرح الاخبار*** قاضی نعمان به عمل آمد و پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها، سعی شد اطلاعات بر اساس سؤال‌های تحقیق، مورد ارزیابی قرار گرفته، پاسخ نهایی به آنها داده شود.

شاخص‌های تحقیق

مهم‌ترین شاخص‌ها و نمادهایی که برای هویت شیعی در پژوهش حاضر به‌کار رفته، عبارت است از:

شاخص اول: در اصول و مفاهیم بنیادی و اصلی شیعه: مؤلفه‌هایی مانند: امامت؛ ولایت؛ مهدویت؛ وصایت؛ رجعت؛ غیبت؛ امر به معروف و نهی از منکر ... .

شاخص‌دوم: در امامان شیعه: واژه‌هایی مانند: حضرت علی؛ امام حسن؛ امام حسین؛ سایر امامان ... .

شاخص‌سوم: در مظاهر، مناسک و مناسبت‌های شیعه: مؤلفه‌هایی مانند: محرم؛ مساجد؛ تاسوعا و عاشورا؛ اربعین؛ نیمه شعبان؛ غدیرخم؛ عید قربان؛ زیارت قبور ائمه، ولادت‌ها و شهادت‌های ائمه و ... .

شاخص چهارم: اماکن مهم شیعی: مؤلفه‌هایی مانند: مقبره و بارگاه‌های شیعه؛ مدارس شیعی؛ کتابخانه‌های شیعی؛ مساجد شیعی؛ شهرهای شیعی؛ محله‌های شیعه نشین؛ امامزاده‌ها و ... .

شاخص پنجم: در مفاخر، شخصیت‌ها و فرق شیعی: مؤلفه‌هایی مانند: فاطمه الزهرا؛ نواب اربعه؛

سادات علوی؛ آل‌عبا و اهل‌بیت؛ شاعران شیعی، رجال شیعی، محدثان شیعی، نقبای شیعی، وکلای شیعی، فرق شیعی، غلات شیعی و ... .

شاخص ششم: نمادها و مظاهر مهم شیعی: مؤلفه‌هایی مانند: سکه‌های شیعی، پرچم شیعی، اذان شیعی، شعائر شیعی، احادیث شیعی، نهج‌البلاغه، صحیفهٔ‌سجادیه، تسبیح و مهر شیعه، نذور و وقف شیعه، و ... .

یافته‌های پژوهش (فراوانی و درصد مؤلفه‌ها در کتاب مورد نظر)

جدول شماره ۲ فراوانی و درصد مؤلفه‌ها و مفاهیم و نمادهای هویت شیعه

در محتوای کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان (جلد ۱، ۲ و ۳)

	مؤلفه‌های هویت شیعی	جلد اول کتاب شرح الاخبار		جلد دوم کتاب شرح الاخبار		جلد سوم کتاب شرح الاخبار	
	مؤلفه‌ها و مفاهیم (نمادها)	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
شاخص اول: اصول بنیادی شیعه	امامت	۱۸	۳/۵۷	۱۳	۱/۱۸	۸	۰/۵۱
	ولایت	۳۲	۶/۳۵	۱۴	۱/۲۷	۹	۰/۵۷
	مهدویت	۸	۱/۵۹	۶	۰/۵۴	۱۲	۰/۷۷
	وصایت	۷	۱/۳۹	۴	۰/۳۶	۹	۰/۵۷
	رجعت	۰	۰	۶	۰/۵۴	۲	۰/۱۲
	غیبت	۳	۰/۵۹	۷	۰/۶۳	۱۳	۰/۳۸
	امربه معروف و نهی از منکر	۳	۰/۵۹	۴	۰/۳۶	۶	۰/۳۸
	عدل، تقیه، بدا، انتظار، حج، جهاد، خمس، زکات	۳۱	۶/۱۵	۴۲	۳/۸۱	۱۶	۱/۰۲
شاخص دوم: امامان شیعه	امام علی	۱۹۸	۳۹/۲۸	۴۵۲	۴۰/۹۸	۲۰۲	۱۲/۹۴
	امام حسن	۱۵	۲/۹۸	۸۱	۷/۳۴	۱۹۸	۱۲/۶۸
	امام حسین	۲۱	۴/۱۷	۶۳	۵/۷۱	۳۱۱	۱۹/۹۲
	امام سجاد و امام باقر	۸	۱/۵۹	۴	۰/۳۶	۱۱۲	۷/۱۷
	امام صادق	۷	۱/۳۹	۳۶	۳/۲۶	۱۷۳	۱۱/۰۸
	امام کاظم وامام رضا	۱	۰/۲۰	۲	۰/۱۸	۱۴	۰/۹۰
	امام جواد و امام هادی و امام حسن عسکری	۱	۰/۲۰	۲	۰/۱۸	۸	۰/۵۱
	امام مهدی	۶	۱/۱۹	۴	۰/۳۶	۲۲	۱/۴۱

شاخص سوم: مظاهر شیعه	محرم	۲	۰/۴۰	۳	۰/۲۷	۶	۰/۳۸
	تاسوعا و عاشورا	۳	۰/۵۹	۵	۰/۴۵	۹	۰/۵۷
	اربعین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	غدیرخم	۲۱	۴/۱۷	۱۱	۰/۹۹	۵	۰/۳۲
	عید قربان	۱	۰/۲۰	۰	۰	۰	۰
	نیمه شعبان	۱	۰/۲۰	۰	۰	۰	۰
	ولادت ائمه علیهم‌السلام	۱	۰/۲۰	۱۲	۱/۰۹	۹	۰/۵۷
	شهادت و رحلت ائمه علیهم‌السلام	۴	۰/۷۹	۱۴	۱/۲۷	۱۳	۰/۸۳
شاخص چهارم: اماکن شیعه	مقبره و بارگاه‌های امامان شیعه	۲	۰/۴۰	۳	۰/۲۷	۲	۰/۱۲
	مدارس شیعی	۰	۰	۰	۰	۱	۰/۰۶
	کتابخانه‌های شیعی	۰	۰	۲	۰/۱۸	۳	۰/۱۹
	مساجد شیعی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	امام زاده‌ها	۲	۰/۴۰	۴	۰/۳۶	۸	۰/۵۱
	شهرهای شیعی	۱	۰/۲۰	۲	۰/۱۸	۰	۰
	محله‌های شیعه‌نشین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
شاخص پنجم: مفاخر و شخصیت‌های شیعه	فاطمه الزهرا علیهاالسلام	۱۴	۲/۷۸	۸۸	۷/۹۸	۱۲۶	۸/۰۷
	آل‌عبا	۰	۰	۹	۰/۸۱	۳	۰/۱۹
	نواب اربعه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	سادات علوی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	اهل‌بیت علیهم‌السلام	۱۹	۳/۷۷	۷۴	۶/۷۰	۱۰۲	۶/۵۳
	شیعیان نخستین	۴۴	۸/۷۳	۶۳	۵/۷۱	۴۶	۲/۹۴
	شاعران شیعی	۰	۰	۸	۰/۷۲	۱۴	۰/۹۰
	دانشمندان شیعی	۴	۰/۷۹	۹	۰/۸۱	۱۲	۰/۷۷
	محدثان شیعی	۷	۱/۳۹	۸	۰/۷۲	۹	۰/۵۷
	رجال شیعی	۳	۰/۵۹	۵	۰/۴۵	۸	۰/۵۱
	نقبای شیعی	۰	۰	۰	۰	۳	۰/۱۹
	وکلای شیعی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	قیام‌های شیعی	۰	۰	۲	۰/۱۸	۸	۰/۵۱
	فرق شیعی	۸	۱/۵۹	۳	۰/۲۷	۱۱	۰/۷۰

شاخص ششم: دیگر نمادهای مشهور شیعه	سکه‌های شیعه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	اذان شیعه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	پرچم شیعیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	شعائر شیعیان	۰	۰	۲	۰/۱۸	۰	۰
	احادیث شیعیان	۶	۱/۱۹	۲۲	۱/۹۹	۳۲	۲/۰۵
	مکاتب شیعی	۰	۰	۲	۰/۱۸	۰	۰
	تسبیح و مهر شیعه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	کتب اربعه	۰	۰	۸	۰/۷۲	۸	۰/۵۱
	نهج البلاغه	۲	۰/۴۰	۴	۰/۳۶	۶	۰/۳۸
	صحیفه سجادیه	۰	۰	۰	۰	۲	۰/۱۳
	وقف، نذور شیعه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	جمع کل فراونی و درصد	**۵۰۴**	**۱۰۰**	**۱۱۰۳**	**۱۰۰**	**۱۵۶۱**	**۱۰۰**

جدول شماره ۳: جمع کل فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت شیعه

درتمامی جلد اول، دوم و سوم کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

مفاهیم و مقوله‌ها	در تمامی جلد اول، دوم و سوم	
	فراوانی	درصد
امامت	۳۹	۱/۲۳
ولایت	۵۵	۱/۷۴
مهدویت	۲۶	۰/۸۲
وصایت	۲۰	۰/۶۳
رجعت	۸	۰/۲۵
غیبت	۲۳	۰/۷۲
امربه معروف و نهی از منکر	۱۳	۰/۴۱
عدل، تقیه، بدا، انتظار، حج، جهاد، خمس، زکات	۸۹	۲/۸۱
امام علی علیه‌السلام	۸۵۲	۲۶/۸۹
امام حسن علیه‌السلام	۲۹۴	۹/۲۸
امام حسین علیه‌السلام	۳۹۵	۱۲/۴۷
امام سجاد علیه‌السلام و امام باقر علیه‌السلام	۱۲۴	۳/۹۱

مفاهیم و مقوله‌ها	در تمامی جلد اول، دوم و سوم	
	فراوانی	درصد
امام صادق(ع)	۲۱۶	۶/۸۲
موسی کاظم(ع) و امام رضا(ع)	۱۷	۰/۵۳
امام جواد(ع) و امام هادی(ع) و امام حسن عسکری(ع)	۱۱	۰/۳۵
امام مهدی(عج)	۳۲	۰/۰۱
محرم	۱۱	۰/۳۵
تاسوعا و عاشورا	۱۷	۰/۵۳
اربعین	۰	۰
غدیرخم	۳۷	۱/۱۷
عید قربان	۱	۰/۰۳
نیمه شعبان	۱	۰/۰۳
ولادت ائمه(ع)	۲۲	۰/۶۹
شهادت و رحلت ائمه(ع)	۳۱	۰/۹۸
مقبره و بارگاه‌های امامان شیعه	۷	۰/۲۲
مدارس شیعی	۱	۰/۰۳
کتابخانه‌هاو کتابهای شیعی	۵	۰/۱۶
مساجد شیعی	۰	۰
امام زاده‌ها	۱۴	۰/۴۴
شهرهای شیعی	۳	۰/۰۹
محله‌های شیعه نشین	۰	۰
فاطمه الزهرا(س)	۲۲۸	۷/۲۰
آل‌عبا	۱۲	۰/۳۸
نواب اربعه	۰	۰
سادات علوی	۰	۰
اهل‌بیت(ع)	۱۹۵	۶/۱۵
شیعیان نخستین	۱۵۳	۴/۸۳
شاعران شیعی	۲۲	۰/۶۹
دانشمندان شیعی	۲۵	۰/۷۹

مفاهیم و مقوله‌ها	در تمامی جلد اول، دوم و سوم	
	فراوانی	درصد
محدثان شیعی	۲۴	۰/۷۶
رجال شیعی	۱۶	۰/۵۰
نقبای شیعی	۳	۰/۰۹
وکلای شیعی	۰	۰
قیام‌های شیعی	۱۰	۰/۳۱
فرق شیعی	۲۲	۰/۶۹
سکه‌های شیعه	۰	۰
اذان شیعه	۰	۰
پرچم شیعیان	۰	۰
شعائر شیعیان	۲	۰/۰۶
احادیث شیعیان	۶۰	۱/۸۹
مکاتب شیعی	۲	۰/۰۶
تسبیح و مهر شیعه	۰	۰
کتب اربعه	۱۶	۰/۵۰
نهج‌البلاغه	۱۲	۰/۳۸
صحیفه سجادیه	۲	۰/۰۶
وقف، نذور شیعه	۰	۰
جمع کل فراونی	**۳۱۶۸**	**۱۰۰**

جدول شماره ٤: مقایسه جمع کل فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویّت شیعه

در جلد اول، دوم و سوم کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

کتاب شرح الاخبار	جمع کل فراوانی	جمع درصد
جلد اول	۵۰۴	۱۵/۹۱
جلد دوم	۱۱۰۳	۳۴/۸۱
جلد سوم	۱۵۶۱	۴۹/۲۸
جمع کل	**۳۱۶۸**	**۱۰۰**

نمودار شماره یک: (مربوط به جدول شماره چهار) ـ مقایسه جمع کل فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویّت شیعه در جلد اول، دوم و سوم کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

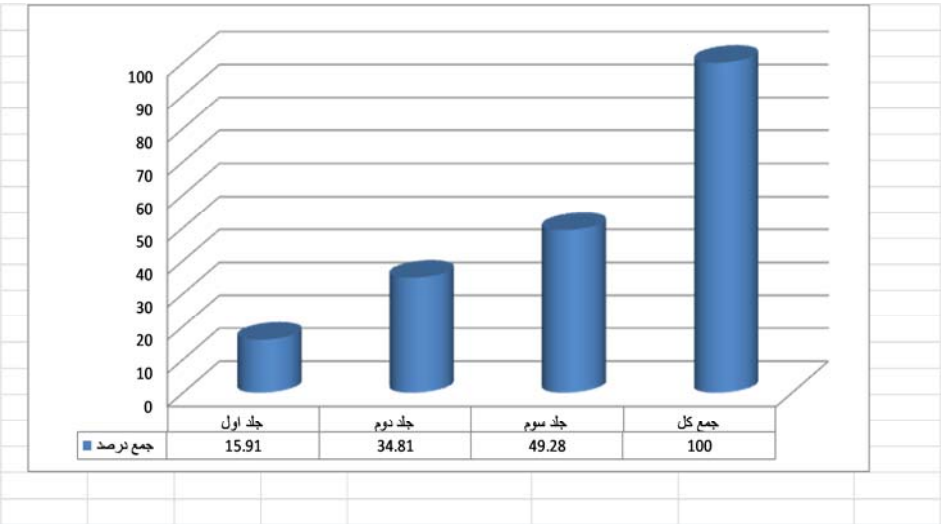

جدول شماره ۵: مقایسه میان شش شاخص اصلی مؤلفه‌های هویّت شیعه در جلد اول، دوم و سوم کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

شاخص‌های اصلی هویت شیعه	جلد اول		جلد دوم		جلد سوم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
شاخص اول	۱۰۲	۲۰/۲۴	۹۶	۸/۷۱	۷۵	۴/۸۰
شاخص دوم	۲۵۷	۵۰/۹۹	۶۴۴	۵۸/۳۸	۱۰۴۰	۶۶/۶۲
شاخص سوم	۳۳	۶/۵۵	۴۵	۴/۰۸	۴۲	۲/۷۰
شاخص چهارم	۵	۰/۹۹	۱۱	۰/۹۹	۱۴	۰/۸۹
شاخص پنجم	۹۹	۱۹/۶۴	۲۶۹	۲۴/۳۹	۳۴۲	۲۱/۹۱
شاخص ششم	۸	۱/۵۹	۳۸	۳/۴۴	۴۸	۳/۰۷
جمع کل	**۵۰۴**	**۱۰۰**	**۱۱۰۳**	**۱۰۰**	**۱۵۶۱**	**۱۰۰**

نمودار شماره دو: (مربوط به جدول شماره پنج) ـ مقایسه میان شش شاخص اصلی مؤلفه‌های هویّت شیعه در جلد اول، دوم و سوم کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

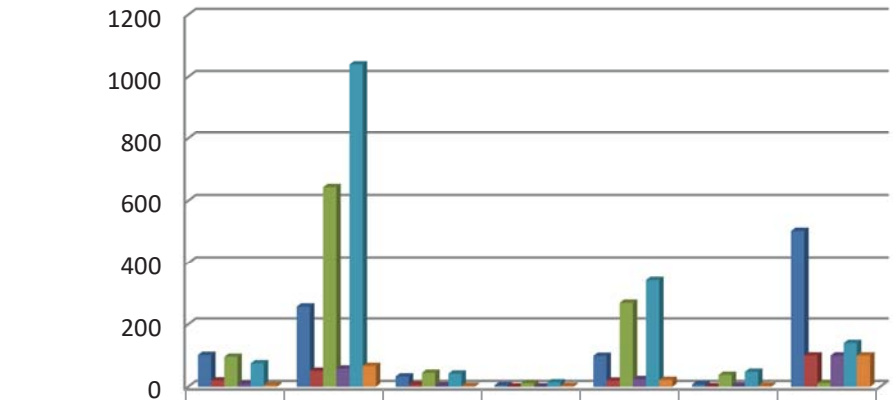

	شاخص اول	شاخص دوم	شاخص سوم	شاخص چهارم	شاخص پنجم	شاخص ششم	جمع کل
جلد اول فراوانی	102	257	33	5	99	8	504
جلد اول درصد	20.24	50.99	6.55	0.99	19.64	1.59	100
جلد دوم فراوانی	96	644	45	11	269	38	11.3
جلد دوم درصد	8.71	58.38	4.08	0.99	24.39	3.44	100
جلد سوم فراوانی	75	1040	42	14	342	48	140
جلد سوم درصد	4.8	66.62	2.7	2.7	21.91	3.07	100

جدول شماره ۶: مقایسه و جمع کل فراونی و درصد هر شاخص اصلی مؤلفه‌های هویّت شیعه در تمامی سه جلد کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

شاخص‌های اصلی هویت شیعه	در هر سه جلد	
	فراوانی	درصد
شاخص اول	۲۷۳	۸/۶۲
شاخص دوم	۱۹۴۱	۶۱/۲۷
شاخص سوم	۱۲۰	۳/۷۹
شاخص چهارم	۳۰	۰/۹۴
شاخص پنجم	۷۱۰	۲۲/۴۱
شاخص ششم	۹۴	۲/۹۷
جمع کل	**۳۱۶۸**	**۱۰۰**

نمودار شماره سه: (مربوط به جدول شماره شش) مقایسه و جمع کل فراونی و درصد هر شاخص اصلی مؤلفه‌های هویّت شیعه در تمامی سه جلد کتاب شرح الاخبار قاضی نعمان

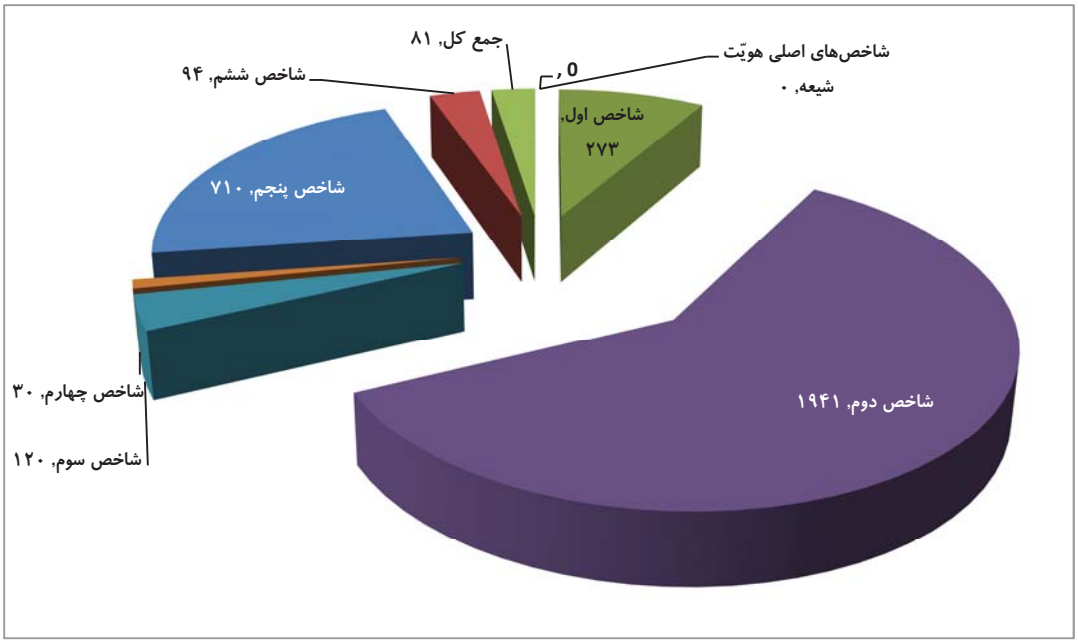

	در هر سه جلد	
	فراوانی	درصد
اصول و مفاهیم اصلی شیعه (شاخص اول)	۲۷۳	۸/۶۲
امامان شیعه (شاخص دوم)	۱۹۴۱	۶۱/۲۷
مناسک و مناسبت‌های شیعه (شاخص سوم)	۱۲۰	۳/۷۹
اماکن مهم شیعی (شاخص چهارم)	۳۰	۰/۹۴
شخصیت‌ها و گروه‌های شیعی (شاخص پنجم)	۷۱۰	۲۲/۴۱
نمادها و مظاهر مهم شیعی (شاخص ششم)	۹۴	۲/۹۷

۱. تفسیر کمی و تجزیه و تحلیل داده‌ها

میزان توجه به مؤلفه‌های هویت شیعی با توجه به جداول شماره مذکور، پس از بررسی محتوای کتاب ***شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار*** قاضی نعمان به شرح زیر می‌باشد:

۱. جلد اول: جمع کل فراوانی‌ها در مؤلفه‌ها و نمادهای هویت شیعه در جلد اول کتاب ***شرح الاخبار***، ۵۰۴ مورد با ۱۵/۹۱ درصد بود. به این ترتیب که بیشترین بازتاب و میزان توجه و تأکید در این جلد،

در شاخص دوم (امامان شیعه) با ۲۵۷ فراوانی و ۵۰/۹۹ درصد می‌باشد. همچنین در این کتاب، شاخص اول (اصول و مفاهیم اصلی شیعه) با ۱۰۲ مورد فراوانی و ۲۰/۲۴ درصد در مرتبه دوم قرار دارد و در رتبه سوم شاخص پنجم (مفاخر و شخصیت‌های معروف شیعی) با ۹۹ مورد فراوانی و ۱۹/۶۴ درصد، بازتاب داشته است. کمترین میزان توجه و تأکید به مؤلفه‌های هویت شیعه در جلد اول نیز به ترتیب در شاخص‌های چهارم (اماکن شیعی) با ۵ مورد فراوانی و ۰/۹۹ درصد، شاخص ششم (نمادها و مظاهر مهم شیعی) با ۸ مورد فراوانی و ۱/۵۹ درصد و شاخص سوم (مناسک شیعی) با ۳۳ مورد فراوانی و ۶/۵۵ درصد، بازتاب داشته است. در میان مؤلفه‌های هویت شیعه در تمامی جلد اول، بیشترین میزان تکرار و تأکید را مؤلفه امام علی‌ﷺ با ۱۹۸ فراوانی و ۳۹/۲۸ درصد، مؤلفه شیعیان نخستین با ۴۴ مورد فراوانی و ۸/۷۳ درصد، مؤلفه ولایت با ۳۲ مورد فراوانی و ۶/۳۵ درصد، مؤلفه خمس و جهاد و.. با ۳۱ مورد فراوانی و ۶/۱۵ درصد، مؤلفه غدیرخم و امام حسین‌ﷺ هر کدام با ۲۱ مورد فراوانی و ۴/۱۷ درصد، مؤلفه اهل‌بیت‌ﷺ با ۱۹ مورد فراوانی و ۳/۷۷ درصد و مؤلفه فاطمة الزهراﷺ با ۱۴ مورد فراوانی و ۲/۷۸ درصد، داشته‌اند. کمترین میزان تکرار و توجه نیز به مؤلفه‌های مانند: اربعین، نیمه شعبان، مدارس شیعی، مساجد شیعی، نواب اربعه، شاعران شیعی، رجال شیعی، وکلای شیعی، سکه‌های شیعی، کتب اربعه، صحیفه سجادیه، مکاتب شیعی، مهر شیعی و ...، اختصاص داشته است.

استناد مربوط به فراوانی داده‌ها و مؤلفه‌های هویت شیعه که در جلد اول کتاب ***شرح الاخبار*** دارای بیشترین تکرار و توجه بوده‌اند نیز بدین قرار است:

مؤلفه امامت (ص ۹۲، ۲۱۸، ۱۰۵، ۲۶۵)، مؤلفه ولایت (ص ۲۴۴، ۱۰۴، ۲۳۸، ۲۳۴، ۲۱۹، ۲۴۰، ۲۲۵، ۲۳۹، ۱۴۵، ۲۳۲)، مؤلفه مهدویت (ص ۱۲۴، ۸۳، ۳۱، ۴۰، ۱۲۳، ۱۱۹، ۲۰۰)، مؤلفه وصایت (ص ۴۵، ۱۲۷، ۱۱۶، ۱۸۲، ۳۵۲، ۱۱۹)، مؤلفه غیبت (ص ۳۴۶، ۲۶۹، ۱۸۶)، مؤلفه امربه معروف و نهی از منکر (ص ۳۷۰، ۲۸۰، ۱۲۳،)، مؤلفه جهاد و خمس ... (ص ۲۲۴، ۳۲۵، ۲۵۳، ۳۲۰، ۳۲۶، ۱۴۰، ۴۱۴، ۲۶۱، ۴۶۵، ۱۰۳، ۴۲۶، ۳۶۹، ۴۹۶، ۱۱۱، ۶۶، ۴۲۳، ۵۷، ۲۲۵، ۲۱۹، ۲۲۹)، مؤلفه امام علی‌ﷺ (ص ۲۵۵، ۱۹۹، ۹۴، ۱۹۵، ۲۰۷، ۴۳۳، ۴۲۷، ۲۱۲، ۱۸۸، ۱۸۱، ۴۸۶، ۴۳۹، ۴۳۲، ۴۵۱، ۱۰۱، ۴۲۲، ۴۳۷، ۱۷۸، ۱۴۰، ۲۲۱، ۹۳، ۲۶۲، ۳۲۳، ۴۴۱، ۲۳۱، ۱۱۹، ۱۸۰، ۴۰۳، ۴۴۴، ۴۱، ۴۲۸، ۲۳۲، ۲۴۲، ۲۲۹، ۲۲۸، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۳، ۱۳۷، ۳۲۲، ۴۹۲، ۱۶۶، ۲۲۷، ۱۰۶، ۱۹۸، ۲۰۳، ۲۳۴، ۱۵۵، ۲۱۳، ۳۰۲، ۲۸۶، ۲۲۴، ۸۲، ۵۰، ۱۴۱)، مؤلفه امام حسن‌ﷺ (ص ۲۱۱، ۲۹، ۴۶۲، ۱۲۴، ۱۶۳، ۳۷، ۸۲، ۲۲۸، ۲۴۲)، مؤلفه امام حسین‌ﷺ (ص ۵۵، ۴۶۱، ۴۵۱، ۴۵۹، ۴۴۴، ۴۶۳، ۱۶۳، ۳۸۳)، مؤلفه امام سجادﷺ

و امـام بـاقرؑ (ص ۴۵۹، ۲۹، ۳۱، ۲۴۰، ۹۰، ۴۴۴)، مؤلفـه امـام صـادقؑ (ص ۵۰، ۲۹، ۳۰، ۷۱، ۴۴۷، ۴۵۹، ۴۲۰)، مؤلفه غدیرخم (ص ۳۲۱، ۲۹۴، ۹۹، ۱۰۴، ۲۳۰، ۲۴۵، ۱۳۱، ۸۱، ۱۰۹، ۱۳۰، ۱۰۸، ۲۳۶)، مؤلفه فاطمة الزهراؑ (ص ۲۴۱، ۲۰۷، ۱۸۳، ۲۸۲، ۱۲۲، ۱۲۳، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۲۹، ۳۱، ۲۱، ۲۶، ۱۴۰، ۱۸۸، ۲۰۳، ۱۴۹، ۷۹، ۴۲۷۳۰، ۴۲۰، ۴۴۴، ۱۸۶، ۱۷۲، ۱۲۰)، مؤلفـه اهـل‌بیـتؑ (ص ۱۶۳، ۲۰۳، ۴۴۴، ۶، ۱۶۱، ۲۳۳، ۳، ۲۰۲، ۱۲۱، ۲۰۰، ۷۸، ۶۵، ۱۰۷، ۱۵۷، ۲۰۷، ۱۶۲) و مؤلفه شیعیان نخسـتین (ص ۴۶۵، ۱۲۵، ۴۶۴، ۱۱۷، ۴۵۹، ۱۷۸، ۲۲۰، ۱۰۸).

۲. جلد دوم: جمع کل فراوانی‌ها در مؤلفه‌ها و نمادهای هویت شیعه در جلد دوم کتاب ***شرح الاخبار***، ۱۱۰۳ مورد با ۳۴/۸۱ درصد بود، به این ترتیب ملاحظه می‌شود که بیشترین بازتـاب و میـزان توجـه و تأکید در این جلد: در شاخص دوم (امامان شیعه) با ۶۴۴ فراوانی و ۵۸/۳۸ درصد می‌باشـد. همچنـین در این کتاب، شاخص پنجم (مفاخر و شخصیت‌های معروف شیعی) با ۲۶۹ مورد فراوانـی و ۲۴/۳۹ درصـد در مرتبه دوم قرار دارد و در رتبه سوم، شاخص اول (اصول و مفاهیم اصلی شیعه) با ۹۶ مورد فراوانـی و ۸/۷۱ درصد، بازتاب داشته است، کمترین میزان توجه و تأکید به مؤلفه‌های هویت شیعه در جلد دوم نیز به ترتیب در شاخص‌های چهارم (اماکن شیعی) بـا ۱۱ مـورد فراوانـی و ۰/۹۹ درصـد، شـاخص ششـم (نمادها و مظاهر مهم شیعی) با ۳۸ مورد فراوانی و ۳/۴۴ درصد و شاخص سوم (مناسک شـیعی) بـا ۴۵ مورد فراوانی و ۴/۰۸ درصد، بازتاب داشته است. در میان مؤلفه‌های هویـت شـیعه در تمـامی جلـد دوم، بیشترین میزان تکرار و تأکید را مؤلفه‌های امام علیؑ با ۴۵۲ فراوانی و ۴۰/۹۸ درصد، مؤلفه فـاطمـة الزهراؑ با ۸۸ مورد فراوانی و ۷/۹۸ درصد، مؤلفه امام حسنؑ بـا ۸۱ مـورد فراوانـی و ۷/۳۴ درصـد، مؤلفه اهل‌بیتؑ با ۷۴ مورد فراوانی و۶/۷۰ درصد و مؤلفه امام حسینؑ با ۶۳ مورد فراوانـی و ۵/۷۱ درصد، داشته‌اند. کمترین میزان تکرار و توجه نیز به مؤلفه‌هـایی ماننـد: اربعـین، نیمـه شـعبان، مـدارس شیعی، مساجد شیعی، نواب اربعه، شاعران شیعی، رجال شیعی، وکلای شیعی، سـکه‌هـای شـیعی، کتـب اربعه، صحیفه سجادیه، مکاتب شیعی، مهر شیعی و ...، اختصاص داشته است.

استناد مربوط به فراوانی داده‌ها و مؤلفه‌های هویت شیعه کـه در جلـد دوم کتـاب ***شـرح الاخبـار*** دارای بیشترین تکرار و توجه بوده‌اند نیز بدین قرار است:

مؤلفه امامت (ص ۲۷۱، ۲۳۵، ۱۳۰، ۱۳۲، ۷۷، ۳۳۳)، مؤلفه ولایـت (ص ۱۱۷، ۵۴۱، ۲۷۱، ۲۷۶، ۲۵۵، ۳۵۵، ۵۷۳، ۱۱۶)، مؤلفـه مهـدویت (ص ۳۵۰، ۵۱۰، ۴۶۵، ۲۸۸، ۳۴۹، ۴۵۹)، مؤلفـه وصـایت (ص ۴۰۲، ۴۷۱، ۴۲۹، ۱۹۶، ۴۰۲، ۱۸۷، ۴۴۶)، مؤلفـــه غیبـــت (ص ۳۱۸، ۲۹۴، ۲۹۵، ۳۹۸، ۲۹۱)، مؤلفه امربه معروف و نهی از منکر (ص ۴۴۳، ۴۴۹، ۴۸۴، ۴۲۲)، مؤلفه جهـاد و خمـس ... (ص۵۲۴،

۵۷۲، ۴۴۳، ۳۴۸، ۲۷۴، ۱۹۳، ۱۰۸، ۲۲۱، ۲۲۰، ۲۸۲، ۲۷۵، ۳۴۱، ۴۴۸، ۲۹۶، ۴۵۸، ۴۸۰۸۶، ۷۶، ۲۱۹، ۴۵۹، ۴۳۶، ۲۴)، مؤلفه امام علی(ع) (ص ۵۴۲، ۳۷۵، ۳۶۱، ۱۸۲، ۲۱۵، ۳۰۲، ۳۱۵، ۴۰۶، ۴۷۴، ۴۷۶، ۵۹۶، ۵۵۳، ۲۶۹، ۲۷۶، ۲۵۸، ۲۶۶، ۳۶۶، ۴۱۵، ۵۶۱، ۳۸۱، ۴۷۱، ۴۷۳، ۱۹۶، ۵۸۳، ۵۷۶، ۵۲۴، ۵۴۵، ۵۴۴، ۲۳۷، ۳۹۱، ۴۳۷، ۵۷۶، ۵۴۴، ۲۳۷، ۳۹۱، ۴۳۷، ۴۲۳، ۱۹۴، ۲۲۸، ۲۰۸، ۲۷۷، ۳۵۰، ۳۲۸، ۴۵۳، ۴۳۵۰۷، ۴۶۵، ۲۳۴، ۲۳۴، ۲۵۵، ۲۴۴، ۲۷۱، ۲۱۷، ۱۱۵، ۴۷، ۲۰، ۳۱۰، ۳۴۶، ۳۲۷، ۳۴۷، ۴۵۱، ۴۳۶، ۴۴۷، ۳۹۲، ۴۱۴، ۳۶۲، ۳۴۵، ۲۶۵، ۲۶۸)، مؤلفه امام حسن(ع) (ص ۵۳۳۰، ۷۱، ۴۵۵، ۱۶۳، ۵۵، ۱۱۳، ۳۷۳، ۹۸، ۴۵۵)، مؤلفه امام حسین(ع) (ص ۴۶۸، ۴۳۶، ۵۱۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۵۱۳، ۵۹۲، ۳۹۶، ۵۷۴، ۵۹۵، ۴۸۰، ۵۷۲، ۶۰۷، ۵۳۰)، مؤلفه امام سجاد(ع) و امام باقر(ع) (ص ۱۲۲، ۲۸۵، ۷۱)، مؤلفه امام صادق(ع) (ص ۴۷۲، ۶۰۴، ۳۷۹، ۵۴۱، ۵۸، ۵۰۲، ۳۱۹، ۵۴۹، ۶۰۳، ۵۸۵، ۳۶۰، ۵۵۰، ۶۰۱)، مؤلفه غدیر خم (ص ۴۸۱، ۳۹۳، ۳۵۳، ۱۹۴، ۲۴۶)، مؤلفه فاطمة الزهرا(س) (ص ۱۸۷، ۵۴۶، ۶۱۲، ۶۱۱، ۷۰، ۱۸۰، ۷۲، ۱۸۸، ۲، ۵۰۹، ۳۳۸، ۴۰۳، ۳۷۶، ۴۷۷، ۲۱۱، ۲۰۹، ۳۵۹، ۳۵۸، ۳۵۵، ۵۱۰، ۴۹۲، ۴۹۰، ۳۷۴، ۳۷۷، ۴۱۵، ۴۰۱، ۳۹۴، ۳۳۹، ۱۸۱، ۵۷۵، ۴۲۰، ۴۰۴، ۳۴۲)، مؤلفه اهل‌بیت(ع) (ص ۴۹۵، ۳۳۸، ۵۰۲، ۵۱۳، ۴۷۹، ۴۱، ۵۱۲، ۶۱۲، ۴۲۰، ۵۰۱، ۸۴، ۴۹۹، ۴۰، ۱۸۸، ۴۸۰، ۵۱۴، ۳۶۹، ۵۰۸، ۱۸۳، ۲۰۹، ۴۲۲، ۲۰۲، ۳۰۸، ۴۸۳، ۳، ۵۰۵) و مؤلفه شیعیان نخستین (ص ۴۶۶، ۵۷۷، ۲۱۷، ۲۰۲، ۳۶۵، ۲۱۴، ۲۵۷، ۲۶۵، ۲۸۱، ۳۱۰، ۲۴۰، ۴۹۹، ۴۰۱، ۴۹۷، ۲۲۱، ۲۲۵، ۴۶۶، ۵۱۴).

۳. جلد سوم: جمع کل فراوانی‌ها در مؤلفه‌ها و نمادهای هویت شیعه در جلد سوم کتاب ***شرح الاخبار***، ۱۵۶۱ مورد با ۴۹/۲۸ درصد بود، به این ترتیب ملاحظه می‌شود که بیشترین بازتاب و میزان توجه و تأکید در این جلد: در شاخص دوم (امامان شیعه) با ۱۰۴۲ فراوانی و ۶۶/۶۲ درصد می‌باشد. و در رتبه دوم شاخص پنجم (مفاخر و شخصیت‌های معروف شیعی) با ۳۴۲ مورد فراوانی و ۲۱/۹۱ درصد، بازتاب داشته است، کمترین میزان توجه و تأکید به مؤلفه‌های هویت شیعه در کتاب مورد نظر نیز به ترتیب در شاخص‌های چهارم (اماکن شیعی) با ۱۴ مورد فراوانی و ۰/۸۹ درصد و شاخص سوم (مناسک شیعی) با ۴۲ مورد فراوانی و ۲/۷۰ درصد، بازتاب داشته است. در میان مؤلفه‌های هویت شیعه در تمامی جلد سوم، بیشترین میزان تکرار و تأکید را مؤلفه‌های امام حسین(ع) با ۳۱۱ مورد فراوانی و ۱۹/۹۲ درصد، امام علی(ع) با ۲۰۲ فراوانی و۱۲/۹۴ درصد، امام حسن(ع) با ۱۹۸ مورد فراوانی و ۱۲/۶۸ درصد، امام صادق(ع) با ۱۷۳ مورد فراوانی و ۱۱/۰۸ درصد و فاطمة الزهرا(س) با ۱۲۶ مورد فراوانی و ۸/۰۷ درصد، داشته‌اند. کمترین میزان تکرار و توجه نیز به مؤلفه‌هایی مانند: اربعین، نیمه شعبان، مدارس شیعی، مساجد شیعی، نواب اربعه، شاعران شیعی، رجال شیعی، وکلای شیعی،

سکه‌های شیعی، کتب اربعه، صحیفه سجادیه، مکاتب شیعی، مهر شیعی و ...، اختصاص داشته است.

استناد مربوط به فراوانی داده‌ها و مؤلفه‌های هویت شیعه که در جلد سوم کتاب ***شرح الاخبار*** دارای بیشترین تکرار و توجه بوده‌اند نیز بدین قرار است:

مؤلفه امامت (ص ۳۱۰، ۳۱۳، ۳۱۱، ۳۸۶)، مؤلفه ولایت (ص ۷، ۲۴۵، ۲۹۴، ۲۶۲، ۱۵۹، ۶۰۰، ۵۹۷، ۴۳۰، ۲۴۸)، مؤلفه مهدویت (ص ۵۹۷، ۳۲۸، ۳۵۵، ۴۲۴، ۵۶۲، ۴، ۳۵۸، ۳۵۰، ۳۸۴)، مؤلفه وصایت (ص ۵۰۷، ۱۸۷، ۱۸۳، ۲۸۴، ۳۱۶، ۲۹۴)، مؤلفه غیبت (ص ۴۱۷، ۲۹۴، ۳۱۳، ۳۵۲، ۲۳۶)، مؤلفه امربه معروف و نهی از منکر (ص۲۸۶، ۴۷۱، ۳۵۲، ۱۰، ۳۲۹، ۱۴۳، ۳۲۴)، مؤلفه جهاد و خمس ... (ص ۵۰۰، ۴۳۸، ۴۶۸، ۳۳، ۳۲۴، ۲۹۵، ۱۶۷، ۳۶۰، ۲۹۴، ۵۷۷، ۵۰۴، ۴۰۳، ۲۸۷، ۳۷۲، ۲۲۸، ۲۳۹، ۱۸۴، ۷۳، ۱۹۱، ۱۴۴)، مؤلفه امام علی‌علیه‌السلام (۳۴۸، ۲۳۱، ۳۴۱، ۵۷، ۱۹۵، ۱۹۸، ۳۴۹، ۲۶۷، ۳۰۹، ۶۰، ۳۴۱، ۳۲۶، ۲۱۵، ۳۲۳، ۳۳۱، ۳۲۲، ۳۲۷، ۴۹۳، ۵۴۶، ۲۷۱، ۴۹۲، ۵۸۰، ۳۶۷، ۵۲۲، ۱۰، ۲۲۸، ۱۰۸، ۱۳۶، ۱۹۶، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۹۰، ۱۸۲، ۳۲۴، ۲۶۶، ۳۲۱، ۱۳۸، ۱۷۹، ۳۳۸، ۴۶۹، ۴۵۵، ۴، ۱۹۶، ۵۸۳، ۱۳۷، ۳۲۲، ۴۹۲، ۱۶۶، ۲۲۷، ۱۰۶، ۱۹۸، ۲۰، ۳۳۶، ۵۸۷، ۲۹۱، ۵۶۵، ۳۸۴، ۳۷۳، ۴۴۳، ۴۵۵، ۴۶۹، ۲۶۹، ۳۱۷، ۵۲۶، ۵۶۸، ۳۴۷، ۴۵۱، ۳۳۸)، مؤلفه امام حسن‌علیه‌السلام (ص ۳۱۳، ۶۰۰، ۱۸۰، ۵۹۲، ۵۳۰، ۱۹۸، ۳۱۴، ۳۱۶، ۱۲۲، ۳۱۶، ۱۲۳، ۳۱۸، ۳۵۲، ۳۳۲، ۲۷، ۳۱۷، ۱۲۴، ۳۱۲، ۲۷۶، ۳۳۶، ۹۳، ۱۹۶، ۱۹۳، ۱۹۹، ۱۴۳، ۱۱۳)، مؤلفه امام حسین‌علیه‌السلام (ص ۱۵۱، ۱۳۲، ۱۸۱، ۱۹۳، ۱۴۳، ۳۱۸، ۲۵۳، ۴۶۲، ۳۱۹، ۶۰۰، ۲۹۱، ۲۷۶، ۳۵۲، ۱۹۲، ۱۹۶، ۳۱۵، ۲۷۱، ۲۸۷، ۵۴۰، ۴۸۷، ۳۸۶، ۲۶۶، ۱۲۴، ۵۴۹، ۲۶۷، ۵۶۸، ۲۸۴، ۲۸۳، ۱۸۰، ۱۹۹، ۵۹۷، ۳۵۷، ۲۵۹، ۱۳۹، ۳۳۶، ۵۳۰، ۳۵۶، ۲۴۵، ۲۷۶، ۲۰۱، ۳۱۶، ۵۲۲، ۶۵)، مؤلفه امام سجادعلیه‌السلام و امام باقرعلیه‌السلام (ص ۶۰۰، ۵۹۶، ۵۹۹، ۲۷۸، ۲۷۱، ۲۷۶، ۵۴۰، ۲۲۹، ۳۷، ۱۹۳، ۲۶۶، ۲۵۹، ۳۱۷، ۲۵۶، ۱۹۶، ۱۹۸)، مؤلفه امام صادق‌علیه‌السلام (ص ۲۹۱، ۶۰۰، ۲۸۷، ۲۹۳، ۵۹۶، ۳۰۲، ۴۶۴، ۵۹۸، ۵۵۳، ۱۹۳، ۲۹۹، ۴۷۷، ۵۹۹، ۵۲۲، ۳۵۲، ۳۱۹، ۵۴۷، ۵۹۰، ۳۵۲، ۵۷۳، ۴۶۴، ۴۵۲، ۴۷، ۳، ۵۶۰)، مؤلفه امام رضاعلیه‌السلام (ص ۳۳۸، ۶۰۰، ۵۹۷، ۹، ۳۴۲، ۳۳۹، ۳۵۲، ۳۱۱، ۵۶۰، ۳۳۸)، مؤلفه غدیر خم (ص ۲۴۱، ۱۴۷، ۲۴۶، ۳۱)، مؤلفه فاطمة الزهراعلیهاالسلام (ص ۶۰۰، ۵۹۲، ۲۸، ۵۸، ۶۶، ۳۰، ۲۴، ۲۹، ۵۹، ۳۲، ۶۱، ۶۳، ۶۵، ۹۸، ۱۷۳، ۱۹۰، ۵۲۰، ۲۶، ۲۳، ۶۰، ۶۴، ۲۱۵، ۵۶، ۵۲۲، ۵۲۵، ۲۷، ۳۴، ۴، ۱۴، ۳۱، ۱۳، ۵۵، ۶۲، ۶۷، ۷۰، ۱۰۰، ۸۶، ۷۹، ۱۱۲، ۱۱۹، ۲۲۰)، مؤلفه اهل‌بیت‌علیهم‌السلام (ص۸، ۵۹۲، ۱۴، ۱۳، ۶۰۰، ۵۸۴، ۵۸۳، ۴، ۵۹۸، ۹، ۴۸۷، ۳۸۴، ۴۷۷، ۳۳۹، ۳، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۸، ۳، ۳۹۰، ۵۶۰، ۵۸۹، ۴۰، ۴۶۷، ۱۱، ۳۹۶، ۵۶۲، ۳۹۱، ۵۸۱، ۲۴، ۱۹)، مؤلفه ولادت و شهادت ائمه‌علیهم‌السلام و مؤلفه شیعیان نخستین (ص ۳۹۵، ۱۰۱، ۳۷۶، ۱۴، ۳۷۴، ۱۵۳، ۱۵۱، ۲۳۸، ۲۷، ۴۵، ۱۰، ۷۰، ۱۹۰، ۴۸۷، ۴۷۰).

۲. تفسیر کیفی و ارزیابی داده‌ها

ـ کتاب ***شرح الاخبار*** در درجه اول اعتقادات قاضی نعمان در مسئله امامت و در مرحله بعدی اعتقادات مذهب اسماعیلیه را بیان می‌کند. وی به امامت امام حسن‌علیه‌السلام اعتقاد دارد و می‌گوید امامت او به واسطه صلحی که با معاویه نمود، زایل نشده؛ زیرا امامت از حقوق الهی و زایل نشدنی است.[۱] بنابراین تکرار زیاد مؤلفه امام حسن‌علیه‌السلام با فراوانی ۲۹۴ مورد در کل کتاب، به‌دلیل اعتقاد قاضی نعمان به امامت امام حسن‌علیه‌السلام می‌باشد که همین امر سبب شده است، جزء دوازدهم از کتاب خود را به فضایل امام حسن مجتبی‌علیه‌السلام اختصاص دهد.

ـ بیشترین قسمت کتاب به امیرالمؤمنین حضرت علی‌علیه‌السلام اختصاص دارد، به‌گونه‌ای‌که از شانزده جزء کتاب، تقریباً ده جزء آن درباره شرح‌حال، فضایل و جنگ‌های حضرت علی‌علیه‌السلام است. اختصاص بالاترین تعداد فراوانی (۸۵۲ مورد) به مؤلفه امام علی‌علیه‌السلام در مجموع سه جلد کتاب، خود گویای این مطلب است.

ـ قاضی نعمان، جزء سیزدهم کتاب را به‌طور کامل دربارهٔ شهادت امام حسین‌علیه‌السلام بیان کرده است. بیش از پنجاه روایت درباره شهادت امام حسین‌علیه‌السلام، عاشورا و رخدادهای پس از آن نقل کرده است.[۲] ابتدا روایاتی که مربوط به اصل شهادت و اخبار پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله و امیرمؤمنان‌علیه‌السلام از این امر است، نقل کرده،[۳] سپس سیر حرکت حضرت از مدینه تا کربلا،[۴] شهادت مسلم در کوفه،[۵] مواجهه و شهادت حضرت و وقایع پس از آن (اسارت اهل‌بیت امام و مجلس ابن‌زیاد و یزید) را آورده است.[۶] همچنین درباره اینکه علی‌اکبر آیا امام سجادعلیه‌السلام بوده یا خیر، دو قول نقل کرده است.[۷] در اینکه تعداد اصحاب امام حسین‌علیه‌السلام ۷۲ نفر بوده یا کمتر نیز دو احتمال مطرح کرده است.[۸] بنابر نقل وی، قاتل امام، سنان بن انس نخعی و قاطع رأس حضرت، خولی بوده است.[۹]

ـ تمامی پنجاه روایت ***شرح الاخبار*** که به مقتل امام حسین‌علیه‌السلام اختصاص داده شده بدون سند

---

۱. قاضی نعمان، ***شرح الاخبار***، ج ۳، ص ۱۲۳.
۲. همان، ص ۱۹۹ ـ ۱۳۴.
۳. همان، ص ۱۴۳ ـ ۱۳۴.
۴. همان، ص ۱۴۵.
۵. همان، ص ۱۶۳ ـ ۱۴۸.
۶. همان، ص ۱۴۹.
۷. همان، ص ۱۵۳.
۸. همان، ص ۱۵۴.
۹. همان، ص ۱۶۴.

کامل و به شکل مرسل بوده و همین امر یکی از نقدهای مهم بـه گـزارش اوسـت؛ زیـرا بسـیاری از روایاتی که در مورد اخبار غیبی پیامبرﷺ در مورد شهادت امام حسینؑ آورده، در کتب پـیش از او وجود ندارد. ضمن اینکه از ضعف متن رنج برده، با مبانی عقلی نیز سازگاری ندارد.[۱]

ـ با توجه به اینکه دولت فاطمیان، اسماعیلی مذهب بودند و بـر طبـق اعتقـاد اسـماعیلیان امـام صادقؑ نص امامت را بر فرزند خود اسماعیل قرار داد و او را به عنوان جانشین خـود برگزیـد، لـذا تکرار و انعکاس زیاد مؤلفه‌های امامان اول شیعی تا امام صادقؑ و عدم تکرار و بازتاب مؤلفه‌هـا از امام موسی کاظمؑ به بعد، نشان از این اعتقادات دارد.

ـ قاضی نعمان در کتاب ***شرح الاخبار***، خلفای چهارگانه فاطمی را در حد معصومان بالا می‌برد که این امر با آموزه‌های شیعه اثنا عشری منافات دارد. همچنین وی احادیث در باب امام مهدیؑ را بر خلیفه اول فاطمی (عبیدالله مهدی) تطبیق می‌دهد و وی را امام زمان می‌دانـد و در روایتـی جعلـی از پیامبرﷺ مقام خلیفه عبیدالله را در حد امام معصوم بالا می‌برد: «همین مهدی خلیفه اول فـاطمی از مغرب قیام کرد و دعوت خود را آشکار نمـود».[۲] همچنـین خلفـای فـاطمی را معصـوم و امـام عصـر می‌داند و آنها را همین‌گونه خطاب می‌کند: « ... و الفته یان عرضه علي ولي الامر و صاحب الزمـان و العصر مولاي الامام المعزالدین الله امیرالمؤمنین صلواه الله علیه».[۳]

ـ برخی از اخبار تحریفی ***شرح الاخبار*** عبارت‌اند از: اخبار امام علیؑ از واقعه کربلا و جسد امـام حسینؑ بر روی استخوان الاغ، اخبار رعد آسمانی از شهادت امام حسینؑ به پیامبرﷺ، ملاقات حر بن یزید با امام حسینؑ در کربلا، حوادث غیر طبیعی پس از شهادت امام حسینؑ، کور شدن شاهد قتل امام و ... که بسیاری از این اخبار دلالت بر رویکرد اعجازگونه بـه رونـد واقعـی و طبیعـی عاشوراست.[۴]

ـ قاضی نعمان در اجزاء پایانی کتاب نیز به ذکر فرق شیعه و قیام‌های علویان بعد از حادثه کربلا، مثل قیام فخ پرداخته است. همچنین احادیثی پیرامـون نشـانه‌هـا، فضـائل و قیـام و ظهـور حضـرت مهدیؑ آمده است. هرچند قاضی نعمان درصدد تطبیق این روایت‌ها بر قیـام فاطمیـان و عبیـدالله مهدی است.

---

۱. رفعت، «روایات عاشورایی «شرح الاخبار» قاضی نعمان»، ***فصلنامه علمی ـ پژوهشی حدیث‌پژوهی***، ش ۲۱، ص ۹۷.
۲. قاضی نعمان، ***شرح الاخبار***، ج ۳، ص۳۴۶.
۳. همان، ص ۳۴۷.
۴. رفعت، ***روایات عاشورایی «شرح الاخبار» قاضی نعمان***، ص ۹۷.

ـ تکرار و انعکاس زیاد مؤلفه‌هایی مانند: امام علی‌علیه‌السلام، امام حسن‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام و اهل‌بیت‌علیهم‌السلام، در محتوای کتاب ***شرح الاخبار***، به دلیل سیاست‌های مذهبی خلفای نخستین فاطمی بود که به خطیبان جوامع فرمان داده بودند که در خطبه‌های نماز بر پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله، اهل‌بیت‌علیهم‌السلام، امیرالمؤمنین علی‌علیه‌السلام، امام حسن‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام و فاطمه الزهراعلیهاالسلام صلوات فرستاده شود.[۱]

ـ تکرار نشدن و عدم بازتاب برخی از مؤلفه‌های هویت شیعی در محتوای کتاب ***شرح الاخبار***، مانند: نیمه شعبان، نواب اربعه، وکلای شیعی و ... که مربوط به دوران آخرین امامان شیعی امامیه می‌باشد، به دلیل اعتقادات اسماعیلیان است.

ـ در فرقه اسماعیلیه «نظریه امامت» که اساس اندیشه سیاسی آن را تشکیل می‌دهد ـ از اصول دین به شمار می‌رود و طبعا در میان اصول فکری طرفداران فرقه، جایگاه اول را دارد، تکرار فراوانی مؤلفه امامت به تعداد ۳۹ مورد، نشان از این مطلب دارد.

ـ فاطمیان اسماعیلی همانند دیگر فرق شیعی مثل امامیه مدعی بودند که رهبری جامعه پس از پیامبر تنها حق علی بن ابی‌طالب‌علیه‌السلام و سپس فرزندان و نوادگان او از طریق فاطمه زهراعلیهاالسلام است که در نسل فرزند کوچکش امام حسین‌علیه‌السلام استمرار می‌یابد و سلسله امامان به مهدی منتهی می‌شود که برپایی عدالت جهانی به دست او محقق خواهد شد،[۲] به این ترتیب تکرار و بازتاب زیاد مؤلفه‌های امام علی‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام، امام حسن‌علیه‌السلام، فاطمه الزهراعلیهاالسلام در محتوای کتاب شرح الاخبار، خود گواه این مطلب است.

ـ قاضی نعمان در مورد گزارش قیام امام حسین‌علیه‌السلام در جزء سیزدهم کتاب ***شرح الاخبار***، مواردی از قبیل: گفت‌وگوی ولید و مروان با امام حسین‌علیه‌السلام، متن نامه‌های کوفیان به امام حسین‌علیه‌السلام و جواب به آنها، گفت‌وگوی ابن‌عباس، ابن‌عمر و کسانی که در گزارش ابومخنف و ابن‌سعد از آنها روایت شده است، را بیان نکرده است.[۳]

ـ قاضی نعمان در جلد سوم کتاب خود، اسامی اسرای کربلا را بدین صورت نام می‌برد: «علی بن حسین‌علیه‌السلام علیل و مریض بود و خبرش را پیش از این ذکر کردیم، او در آن روز ۲۳ ساله بود و پسرش محمد بن علی که طفلی کوچک بود و حسن بن حسن و عبدالله بن حسن و قاسم بن عبدالله بن جعفر و عمرو بن حسین و محمد بن حسین و محمد بن عقیل و قاسم بن محمد بن جعفر

---

۱. چلونگر، «درآمدی بر تاریخ‌نگاری فاطمیان»، ***نشریه آینه پژوهش***، ش ۸۴، ص ۳۲ ـ ۲۷.
۲. ناصری طاهری، ***فاطمیان در مصر***، ص ۳۲.
۳. حسینی، ***معرفی و نقد منابع عاشورا***، ص ۱۲۳.

ابی‌طالب و از زنان ام‌کلثوم دختر علی بن ابی‌طالب و ام‌الحسن دختر علی بن ابی‌طالب و فاطمه و سکینه دو دختر حسین بن علی».[۱] قاضی نعمان در میان اسرای کربلا نامی از حضرت زینب نبرده است که احتمالاً این سهو از سوی نساخ یا مؤلف کتاب صورت گرفته است.

ـ به نظرمی‌رسد برخی از مؤلفه‌های هویت شیعی که در جدول شماره یک ذکر شده‌اند ـ مانند: تسبیح و مهر شیعه، وقف و نذور شیعه، سادات علوی، وکلای شیعی و نواب اربعه ـ ولی در کتاب ***شرح الاخبار*** هیچ بازتابی نداشته‌اند؛ مربوط به اعتقادات شیعه امامیه هست که در دوران فاطمیان اسماعیلی مذهب مورد توجه قرار نگرفته‌اند و یا اینکه با محتوای کتاب که ذکر فضائل ائمه اطهار علیهم السلام تا امام صادق علیه السلام بوده است، مرتبط نبوده‌اند.

نتیجه

تدوین و گسترش اندیشه‌های اسماعیلی و به تبع آن شکوفایی تمدن و فرهنگ دولت فاطمیان (۵۶۷ ـ ۲۹۷ ق) و شکل‌گیری مکتبی فراگیر برای این شاخه بزرگ از مذهب شیعه، به‌گونه‌ای‌که بتواند نظام جهان‌شناختی و سامانه فقهی مشخصی را فراروی نهد، وامدار تلاش داعیان و اندیشوران برجسته‌ای مانند قاضی نعمان بود. در شرایطی که داعیان و متفکران اسماعیلیه شرق، پیوسته به مباحث شناخت، خلقت، ابداع و همانند آن پرداخته‌اند، اهمّیت فعالیت‌های قاضی نعمان، به‌عنوان نماینده متفکران و داعیان اسماعیلی فاطمی، در فراهم نهادن مجموعه‌ای روشن و مدون برای فقه اسماعیلی بسیار چشمگیر است. تألیفات قاضی نعمان از عوامل مهم تحکیم پایه‌های حکومت فاطمی به شمار می‌روند. توجه به این مسئله که قاضی نعمان (م ۳۶۳ ق) نویسنده، داعی و قاضی‌القضات دولت فاطمیان بوده و در مقامات مختلف به خدمت چهار خلیفه نخستین فاطمی پرداخته، از اهمیت بسیاری برخوردار است، زیرا روشن می‌سازد که وی به منابع، اسناد و مدارک معتبری هم دسترسی داشته است.

یکی از مهم‌ترین تألیفات روایی قاضی نعمان، کتاب سه جلدی ***شرح الاخبار فی فضائل الائمه الاطهار*** است، قاضی در این کتاب از فضایل، مناقب و نقاط مهم زندگانی امام علی علیه السلام تا امام صادق علیه السلام، واقعه عاشورا، اهل‌بیت علیهم السلام، فرق شیعه و قیام‌های علویان بعد از حادثه کربلا، مهدی و ... سخن به میان آورده است.

تحلیل محتوای کتاب مورد نظر نتایج زیر را به دنبال داشت:

---

۱. قاضی نعمان، ***شرح الاخبار***، ج ۳، ص ۱۹۹ ـ ۱۹۶.

از بررسی مؤلفه‌های مربوط به هویت شیعه، در مجموع هر سه جلد کتاب ***شرح الاخبار***، جلد سوم با تعداد ۱۵۶۱ فراوانی، جلد دوم با تعداد ۱۱۰۳ فراوانی و جلد اول کتاب با تعداد ۵۰۴ فراوانی به‌ترتیب بیشترین میزان بازتاب و توجه به این مؤلفه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

در بررسی شاخص‌های مربوط به هویت شیعه، بیشترین میزان توجه در مجموع هر سه جلد کتاب ***شرح الاخبار***، به شاخص دوم (امامان شیعه) و کمترین میزان توجه به شاخص ششم (دیگر نمادها و مظاهر شیعه) معطوف گردیده است.

از میان مؤلفه‌های هویت شیعه در مجموع هر سه جلد کتاب ***شرح الاخبار***، بیشترین تعداد فراوانی و میزان توجه به مؤلفه‌های: امام علی‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام، امام حسن‌علیه‌السلام، فاطمه الزهراعلیهاالسلام، اهل‌بیت‌علیهم‌السلام، شیعیان نخستین و امام صادق‌علیه‌السلام؛ و کمترین تعداد فراوانی و میزان توجه به مؤلفه‌هایی مانند: اربعین، نیمه شعبان، مدارس شیعی، مساجد شیعی، نواب اربعه، شاعران شیعی، رجال شیعی، وکلای شیعی، سکه‌های شیعی، کتب اربعه، صحیفه‌سجادیه، مکاتب شیعی، مهر شیعی و ...، معطوف گردیده است.

تکرار و انعکاس زیاد مؤلفه‌های امامان اول شیعی تا امام صادق‌علیه‌السلام و عدم تکرار و بازتاب مؤلفه‌ها از امام موسی‌کاظم‌علیه‌السلام به بعد (که از اعتقادات امامیه است)، نشان از اعتقادات فاطمیان اسماعیلی مذهب دارد.

علاوه بر سیاست‌های مذهبی خلفای نخستین فاطمی در توجه و اهمّیت به ائمه، قاضی نعمان نیز در کتاب خود، ده جزء را به فضایل امام علی‌علیه‌السلام، یک جزء در خصوص امام حسن مجتبی‌علیه‌السلام، دو جزء و پنجاه روایت درباره شهادت امام حسین‌علیه‌السلام، یک جزء در مورد فضایل اهل‌بیت‌علیهم‌السلام و یک جزء هم درباره امام صادق‌علیه‌السلام اختصاص داده است که تکرار و انعکاس زیاد مؤلفه‌هایی مانند: امام علی‌علیه‌السلام، امام حسن‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام، اهل‌بیت‌علیهم‌السلام و امام صادق‌علیه‌السلام در محتوای کتاب، ناشی از این دلایل است.

با توجه به یافته‌های به‌دست آمده و درپی پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش، می‌توان گفت که مؤلفه‌های هویت شیعه تا سال ۳۶۳ ق، در محتوای کتاب ***شرح الاخبار*** به میزان زیادی مورد توجه و تأکید قرارگرفته و این مؤلفه‌ها همراه با اصول فکری و شاخص‌های هویت شیعه اسماعیلی در کتاب مذکور انعکاس زیادی داشته‌اند و فقط برخی از مؤلفه‌هایی که بیشتر مربوط به اعتقادات شیعی امامی بوده‌اند، دارای فراوانی و تکرار نبودند که بر این اساس فرض اصلی پژوهش نیز مورد تأیید قرار می‌گیرد.

منابع و ماخذ

۱. ابن‌خلدون، عبدالرحمن بن محمد، ***العبر***، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳٦٦.

۲. ابن‌خلکان، شمس‌الدین ابوالعباس احمد بن محمد، ***وفیات الاعیان و أبناء الزمان***، تحقیق احسان عباس، بیروت، دار الثقافه، ۱۹٦۹ م.

۳. تقی‌زاده، اکبر، ***ایران در کتاب‌های درسی دروه پهلوی اول***، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی / بنیاد ایران‌شناسی، ۱۳۸۸.

٤. چلونگر، محمدعلی، «درآمدی بر تاریخ‌نگاری فاطمیان»، ***پایگاه مجلات تخصصی نور، نشریه آینه پژوهش***، بهمن و اسفند، ش ۸٤، ص ۳۲ ـ ۲۷، ۱۳۸۲.

۵. حسینی، سید عبدالله، ***معرفی و نقد منابع عاشورا***، قم، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸٦.

٦. خدایار ابراهیم و فتحی، اعظم، «هویت ملّی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه»، ***فصلنامه مطالعات ملی***، سال نهم، ش ۳، ص۵۲ ـ ۲۷، ۱۳۸۷.

۷. رفعت، محسن، «روایات عاشورایی «شرح الاخبار» قاضی نعمان»، ***دو فصلنامه علمی پژوهشی حدیث‌پژوهی***، سال یازدهم، ش ۲۱، بهار و تابستان، ۱۳۹۸.

۸. رئوفی، محمود، «مؤلفه‌های هویت دینی»، ***مجله دین و ارتباطات***، سال هفدهم، ش ۱ و ۲، ۱۳۸۹.

۹. زاهدی، یاسین، «بررسی شرح الاخبار قاضی نعمان»، ***سخن تاریخ***، ش ۲، ۱۳۸۷.

۱۰. سرمد، زهره و همکاران، ***روش‌های تحقیق در علوم رفتاری***، تهران، آگه، چ ١٤، ۱۳۸٦.

۱۱. شهرستانی، ابوالفتح، ***ملل و نحل***، بیروت، مؤسسه ناصر الثقافه، ۱۹۸۱ م.

۱۲. شیخاوندی، داور، ***تکوین و تنفیذ هویت ملّی***، چ ۲، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۰.

۱۳. القاضی نعمان، ابوحنیفه، ***رساله افتتاح الدعوه***، تحقیق فرحات دشراوی، تونس، الشرکه التونسیه، ۱۹۸۷ م.

١٤. القاضی نعمان، ابوحنیفه، ***شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار***، تحقیق السید محمدالحسینی الجلالی، قم، مؤسسه نشرالاسلامی، ١٤۳۱ ق.

۱۵. کریپندورف، کلوس، ***تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی***، تهران، نشرنی، ۱۳۸٦.

١٦. معروفی، یحیی و محمدرضا یوسف‌زاده، ***تحلیل محتوا در علوم انسانی (راهنمای عملی تحلیل کتاب‌های درسی)***، همدان، سپهر دانش، چ ۱، ۱۳۸۸.

۱۷. میرمحمدی، داوود، ***گفتارهایی در هویت ملّی در ایران***، تهران، تمدن ایرانی، ۱۳۸۳.

۱۸. نادیا، ابوجمال، ***اسماعیلیان پس از مغول***، ترجمه محمود رفیعی، تهران، نشر هیرمند، ۱۳۸۲.

۱۹. ناصری طاهری، عبدالله، ***فاطمیان در مصر***، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹.

۲۰. همدانی، رشیدالدین فضل‌الله، ***جامع التواریخ***، اسماعیلیان، صحیح محمد روشن، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۸۷.

۲۱. واکر، پل ای، ***حمیدالدین کرمانی متفکر دوره الحاکم***، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزان، ۱۳۷۹.